

Brunner Attila

Megkerült tervlapok

*Adatok Márkus Géza építőművész,
a kecskeméti Cifrapalota alkotójának munkásságához*

A Budapest Főváros Levéltárában (továbbiakban: BFL) őrzött Építési ügyosztályok tervtára (1873–2006) című sorozat (XV.17. d. 329) a levéltár egyik legtöbbet kutatott anyaga.¹ Az építkezések alapinformációit tartalmazó, az 1873-ban egyesített főváros mérnöki hivatalában gyűjteni kezdett engedélyezési tervdokumentációkra, a tervlapokon őrzött információkra az építészet- és várostörténészek mellett sok esetben a házak tulajdonosai és lakói is kíváncsiak.

A korábban a központi városházán őrzött, s Fővárosi Tervtár néven hivatkozott, azaz (megszorításokkal) már ott kutatásra bocsátott Építési ügyosztályok tervtára anyagát 2007-ben vette át a BFL. Az iratanyagot – engedélyezési terveket és a hozzájuk tartozó mellékleteket, véghatározatokat – az egyes telkek aktuális helyrajzi számai alapján tartották nyilván, figyelve arra, hogy a megváltozott helyrajzi számokhoz tartozó dokumentumokat áttegyék az új helyrajzi szám alá annak esetleges megváltozása esetén. Ezért az immár levéltári anyag darabszintű rendezési utasítása is ehhez az elvhez igazodik azzal a különbséggel, hogy a helyrajzi szám alapján megállapított tételszám már végleges. Amikor kutatói kérés érkezik egy engedélyezési tervanyagra, az előkészítés során minden tervlapnál ellenőrizni kell, hogy valóban a tételhez tartozik-e, s erre különösen az újonnan rendezendő lapok esetében kell odafigyelni. Utóbbi esetben nem ritka, hogy egy-egy tervlapot el kell sorolni egy másik helyrajzi számhoz tartozó tételbe.

A két előkerült tervlap

A 33104-es helyrajzi számra vonatkozó tétel rendezése közben „kiugrott” két, oda nem illő tervlap. Az egyikben található helyszínrajz és a helyrajzi számokat is felüntetető térképek segítségével megállapítható volt, hogy azok valójában a 33113-as helyrajzi számhoz tartoznak. Ehhez a helyrajzi számhoz nem tartozott további tervanyag, ezért a két kóbor tervlap előbukkanása önmagában is üdvözlendő. Az öröm

¹ A 2014 óta használt ScopeArchiv adatai szerint a leadott és teljesített levéltári kérések stabilan kb. 40%-a a XV. 17. d. 329 sorozatra érkezik.

azonban még nagyobb lehet, hiszen a két tervlap jelentősége nem merül ki egy új levéltári tételben. Eddig a levéltári háttér munka kevésbé látványos részének története, innentől pedig a szélesebb nyilvánosság figyelmére számot tartó magyarázat következik.

Márkus Géza, a sokoldalú alkotó

A budapesti, 33113-as helyrajzi számú telken, a VII. kerületi Péterfy Sándor (korábban Óvoda) utca 19. szám alatti házat Márkus Géza, a magyar szecessziós építész egyik legkiemelkedőbb építésze építtette 1898–1899-ben. A rajzok vonalvezetéséből viszonylag nagy biztonsággal kikövetkeztethető, hogy Márkus egyben az épület tervezője is volt. Ő maga azonban sohasem lakott itt. Az autodidakta, a szakmát Freund Vilmos,² majd Hauszmann Alajos³ irodájában elsajátító Márkus Géza (1872–1912) nevével 1896-tól lehet találkozni a budapesti lakcímsjegyzékekben: a VII. kerületi Hársfa utca 24-ben lakott egészen 1907-ig, ahonnan 1908-ban a közeli Dohány utca 20-ba, majd 1910–1911-ben az V. kerületi Veres Pálné utca 32-be, s végül 1912-ben a VIII. kerületi Bérkocsis utca 41-be költözött.⁴ Szakmájának megjelölése mindvégig „műépítész”, ami elvileg a Királyi József Műegyetem elvégzésére és építész oklevél megszerzésére utal, ebben az esetben azonban inkább az autonóm művészegyeniségre vall, Márkus ugyanis sohasem szerzett oklevelet.

Márkust az 1902–1903-ban épült kecskeméti városi bérház és Kereskedelmi Kaszinó (Cifrapalota, Rákóczi út 1.) tervezőjeként tartja számon a magyar építészettörténet, azonban az – egyébként vitathatatlan jelentőségű és máig feldolgozatlan – életmű nem merül ki ennyiben. Márkus rendkívül sokoldalú alkotó volt: grafikus, operettíró, játék- és díszlettervező, valamint vitriolos tollú újságíró egy személyben. Rendkívüli módon vonzódott a színházhoz, nemcsak tervezőként,⁵ hanem – felte-

² Freund Vilmos (1846–1920) építész, több Andrassy úti magánpalota, valamint a Ferenc József Kereskedelmi Kórház, a Pesti Izraelita Hitközség Szabolcs utcai kórháza, a Bródy Adél Gyermekkorház és az Izraelita Siketnémák Budapesti Országos Intézetének Bethlen téri épülete, valamint a Lipótvárosi Kaszinó megalkotója.

³ Hauszmann Alajos (1847–1926) építész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Nevéhez fűződik többek között a budapesti New York-palota, a Magyar Királyi Igazságügyi Palota (Királyi Kúria, majd Néprajzi Múzeum), a Semmelweis Egyetem Tűzoltó Utcai II. sz. Gyermekgyógyászati Klinika, a budapesti Állami Tanító és Nőnevelő Intézet épületének, vagy Széll Kálmán rátóti kastélyának megalkotása.

⁴ Budapesti cím- és lakjegyzék 9. (1896–1897), szerk. Janszky Adolf, Franklin, Bp., 1897. 773. Budapesti cím- és lakjegyzék 10. (1898), Bp., 1898. 925. Budapesti cím- és lakásjegyzék 11. (1899), Bp., 1899. 1174. Budapesti cím- és lakásjegyzék 17. (1905–1906), Bp., 1906. 1412. Budapesti cím- és lakásjegyzék 19. (1907–1908), Bp., 1908. 1458. Budapesti cím- és lakásjegyzék 21. (1909), Bp., 1911. 1597. Budapesti cím- és lakásjegyzék 23. (1911), Bp., 1911. 1684. Budapesti cím- és lakásjegyzék 24. (1912), Bp., 1912. 1789.

⁵ Nevéhez fűződik a mára elpusztult Király Színház és az Erkel Színházként többször átépített Néppopera megalkotása Budapesten, illetve a szintén erősen átépített nyári színház Kolozsváron.

hetőleg, bár erre a jelenlegi ismeretek szerint csak tervezői munkásságából és kapcsolati hálójából lehet következtetni – pénzügyi érdekeltsége miatt is.

A Péterfy Sándor utca 19. szám alatti ház

A színházzal ellentétben a bérházépítés a kevésbé kockázatos vállalkozások közé tartozott, különösen az újonnan parcellázott városrészekben, ahol a befektetőknek nem kellett a korábbi épület bontásával, átalakításával számolniuk. A Külső-Erzsébet-városhoz tartozó, a Rottenbiller utca, Thököly és Dózsa György utak ölelésében fekvő terület, az ún. Csikágó negyed lendületesen épült be befektetési célú, historizáló bérházakkal az 1890-es években. A Péterfy Sándor utcában 1884-ben még mindössze 11 ház állt, 1905-re ez a szám 47-re nőtt.⁶ A beruházók alig hagytak foghíjtelket a majdani szecessziós építkezések számára. E kevés épület közé tartozik a 33114-es helyrajzi számú telken elhelyezkedő ház, Márkus bérházának közvetlen szomszédja, a Péterfy Sándor utca 17. szám alatti ingatlan. Ez Szőke Imre tervei szerint épült Berkovits H. Artúr számára, 1909-től. Amennyiben a negyed 1896–1899 közé eső, hihetetlen tempójú építési periódusát nézzük, akkor Márkus Géza bérháza az első szecessziós épület itt. De Budapest első szecessziós bérházai között is előkelő helyet foglal el, ugyanis az első „fecskék” valóban madaras stukkóornamentikával a Spiegel Frigyes⁷ és Weinreb Fülöp⁸ tervezte Lindenbaum-házak alig azt megelőzően pár évvel, 1897-ben készültek el az Izabella utca 94–96. szám alatt. Jelentősebb szecessziós hullám majd csak 1900 után bontakozott ki, s abból Márkus is jócskán kivette a részét, ám kissé megelőzte azt saját bérházával.

Ez volt ráadásul a második, saját maga számára épített bérháza; az elsőt – historizáló stílusban – még 1897-ben tervezte, s 1899-ben készült el a VII. kerületi Peterdy utca 36. szám alatt.⁹ A Péterfy Sándor utcához Márkust egy másik építkezés is kötötte, a 39. szám alatti bérház emeletréépítését 1895-ben ő tervezte.¹⁰

A korabeli térképek szerint a Péterfy Sándor utcai építkezés zöldmezős beruházás volt. 1882-ben az ekkor még a Csömöri (ma Thököly) úttól a Péterfy Sándor utca mai vonaláig elérő telken, a 4358-as régi helyrajzi számon, U alakban állt egy kisebb épület, több melléképülettel az udvarán. A telket a rá merőleges, csak később kialakított Garay utca vonala szelte ketté, ezzel három utcára szólóan négy telket alakítottak ki, amelyek 4356-4358/a, 4356-4358/b, 4356-4358/c, 4356-4358/c2 hely-

⁶ Valló, 2013: 44.

⁷ Spiegel Frigyes (1866–1933) magyar építész, a magyar szecesszió kiemelkedő alakja, aki az iparművészet és a bútortervezés terén is maradandót alkotott.

⁸ Weinreb Fülöp (1863–1934), a magyar szecessziós építészet másik kiváló alakja, aki Spiegel Frigyes-sel közösen alapította meg a Magyar Építőművészek Szövetségét. A Fészek Klub tagja.

⁹ BFL XV.17.d.329 – 33460

¹⁰ BFL XV.17.d.329 – 33082

rajzi számokat kaptak. Márkus épülete a Thököly úttól a legtávolabbi, a 4356-4358/c2-es parcellában épült 1898–1899-ben.

Az újonnan előkerült két tervlap ehhez az épülethez köthető. Déry Attila Budapest építészeti topográfiájában az épülettel kapcsolatban a ház egy teljesebb tervanyagára hivatkozott. Vélhetően azonban csak az első tervsorozatot láthatta a Fővárosi Tervtárban, mivel a házat 1898-ra datálta és eklektikusnak írta.¹¹ Ez a tervanyag – nem egyedülálló módon – már nem került a BFL őrizetébe, és mikrofilmfelvétel sem készült róla. Az, hogy a két tervlap megőrződött, annak is köszönhető, hogy azok egy másik épület dokumentációjába keveredtek.

Két lap alapján lehetetlen építéstörténetet írni, a dokumentumok azonban elég adatot árulnak el ahhoz, hogy legalább hozzávetőlegesen bepillantást lehessen nyerni Márkus alkotóműhelyébe.

Az első tervlap

Az első tervlap (1. kép) 45,2×50,5 cm nagyságú, papír alapú, akvarellal színezett, korabeli sokszorosító eljárással, fotolitográfiával készült. A lap egy helyszínrajzot és egy metszetet ábrázol, a hátoldalán olvasható záradék szerint 1898. június 29-én hagyta jóvá a főváros mérnöki hivatala, mindössze két héttel azután, hogy az ingatlan Márkus tulajdonába került. Az építési engedélyezés záradéka jóval később, augusztus 3-án kelt. Egyéb jelzés a kivitelezési vállalkozó, Déri Rezső építőmester szignóján kívül nem található rajta, felirata „Mgs. Márkus Géza úr háromemeletes bérházának terve”. A „méltóságos úr” az építész szakma társadalmi megbecsültségére utal, mint majd a második tervlapon szereplő „Tek. [tekintetes] Márkus Géza úr” megjelölés is.

A metszet észak-északnyugat – dél-délkeleti irányú, az épület hosszanti közép-tengelyén halad keresztül, így az alaprajzi elrendezésről és a homlokzati kompozícióról nagyon keveset árul el. Az épület alaprajza szokványos, keretesen építi be a telket. Az utcai frontra fiókos manzárdtető nézett volna, a fióktetőhöz kapcsolódó oromzatra plasztikus kőfaragványokat kerültek volna a terv szerint. Ennyi alapján is elképzelhető azonban, hogy a homlokzat milyen gazdag lett volna. Márkus ekkoriban építési rajzolóként dolgozott a Hauszmann-irodában, így nem meglepőek a Hauszmann szemléletével közeli rokonságban álló historizáló, jelen esetben rokokó vonásokat mutató részletek. A tervezői szemlélet kifinomultságára vall, hogy utóbbiak az udvari homlokzatot is díszítik: a függőfolyosóra vezető lépcsőházi nyílások fölött aszimmetrikus, rocaille-os formák láthatók.

¹¹ Déry, 2006: 496.

A második tervlap

A második tervlap (2. kép) kézzel rajzolt tusvonalakat hordoz vászonpauszon, mérete 33,2×36 cm. A záradék és az iktatóbélyegző tanúsága szerint a május 13-án beérkezett tervlapot 1899. június 22-én hagyta jóvá a fővárosi tanács, amely tervmódosítást kért az épületre.

A tervek hátoldalán feltüntetett iktatószámok alapján a hozzájuk tartozó közigazgatási iratok is megtalálhatók.¹² Ezek alapján az építéstörténet a következőképp rekonstruálható. Márkus 1898 júniusában kért építési engedélyt egy háromemeletes bérházra (ehhez tartozik az első tervlap), június 22-én 80 krajcár illetéket fizetett. Az ingatlanhoz homlokzatiugrás címen 11872,90 forintot kellett megtérítenie, ezt azonban nem Márkus, hanem Jelinek Bernát és Jelinek Frigyes fizették meg. A fővárosi mérnöki hivatal 1898. július 5-én véleményezte a terveket, s az alábbi megkötéseket javasolta: „a cselédszobáknál tervezett üvegfalak 2,40 méternél magasabbak nem lehetnek; a sötétebb falnál jelzett pillérek a legjobb minőségű téglákból portland cement felhasználása mellett építendő; a járdára előfekvő lépcsőfokot alkalmazni nem szabad; végre a földszinti nagy és hátsó légudvar közt szabályszerű átjáró létesítendő, mire nézve az épület ezen részére vonatkozó módosított tervek az építkezés megkezdése előtt bemutatandók.” A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) 1898. július 27-én kelt átiratában kifogást nem emelt, csak megjegyezték, hogy a lépcsőház oldalfalai 45 cm-es erősségekben falazandók és azokba kéményeket nem szabad építeni, továbbá a padláson osztó tűzfal építendő, amit a fővárosi mérnöki hivatal 1898. október 18-án azzal toldott meg, hogy a cselédszobákkal határos légudvar legalább 6 négyzetméteres legyen.

Márkus a módosított földszinti, első, második és harmadik emeleti alaprajzokat 1898. augusztus 31-én mutatta be, s azokat október 4-én hagyták jóvá. Az építkezés ősszel megkezdődött és az épület a következő év tavaszára majdnem teljesen el is készült.

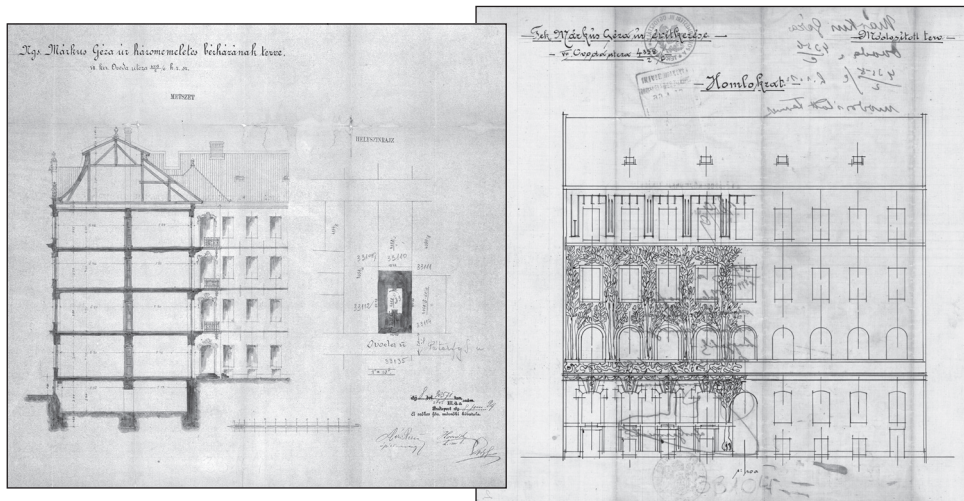
Márkus 1899. május 13-án újabb tervmódosítást mutatott be, amely június 13-án került az FKT elé. A második fennmaradt tervlap ehhez a tervsorozathoz tartozik. A tervmódosítás a homlokzatot, illetve a lépcsőház előtti, fedett és zárt belépő kiképzését érintette. A belépőhelyiséget Márkus csak a földszintre képzelte, de az FKT minden további szinten létesítendőnek írta elő. Azt a korábbi kérést, hogy átjárót létesítsen a földszinti nagy és hátsó légudvar között, Márkus nem teljesítette. Az FKT jelentette azt is, hogy az átjáró nélküli épület már nemcsak elkészült, de használatba is vették, így eljárást kezdeményeztek a szabálytalan építkezés miatt.¹³

¹² BFL IV. 1407. b. 831/1901-III

¹³ BFL IV. 1407. b. 831/1901-III

Hogy az 1899-es módosítás milyen mértékig érintette az alaprajzot, nem ítélt meg, de az kijelenthető, hogy a homlokzat tervei rendkívül radikális módon változtak meg. A második, szignózatlan tervlap az utcai homlokzatot ábrázolja. A magasföldszintes és háromemeletes bérház kilenc azonos szélességű tengellyel néz az utcára, főbejárata a középtengelyben nyílik. Életművében itt először Márkus teljesen megtisztította a homlokzatot a korábban előszeretettel alkalmazott, plasztikus épületdíszektől, s nincs sem oromzat, sem fióktető, csak egy hangsúlyos, egyenes főpárkány, amely alatt síkként érvényesül az első emelet fölé húzott osztópárkánytól kezdve burjánzó növény minta borította falfelület. A legfelső emeleten geometrikus vakolatdíszek húzódnak az ablakok között. A falfelület dekorációjának ilyen felfogásához több párhuzam található. A Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezte, budapesti Thonet-ház (V. kerületi Váci u. 9.) emeleti falait végtelenített majolikamustra borítja, a homlokzatot viszont hullámzó hatású pártázat zárja le. A Péterfy Sándor utcában a hangsúlyos vízszintes lezárás és a nagy levelű növényornamentika inkább a bécsi szecesszió, konkrétan Otto Wagner¹⁴ és Joseph Maria Olbrich¹⁵ munkáinak ismeretére utal.

1–2. Márkus Géza saját bérházának (Budapest, VII. kerület, Péterfy Sándor utca 19.) engedélyezési tervei, 1898 és 1899 (BFL XV.17. d. 329 – 33113, fol. 1–2.)

(A tervrajzokat színesben és nagyobb méretben is közöljük a lapszám végén található mellékletben.)

¹⁴ Otto Wagner (1841–1918) osztrák építész, a századforduló bécsi akadémikus építőművészetének megújítója. Számos külföldi épülete mellett a budapesti Rumbach Sebestyén utcai zsinagógát is ő tervezte.

¹⁵ Joseph Maria Olbrich (1867–1908) osztrák építész, grafikus, a bécsi szecesszió híres képviselője, Otto Wagner kollégája.

A stílus párhuzamba állítható a már említett Weinréb és Spiegel páros korabeli munkáival is. Erre példa a XIII. kerületi Visegrádi utca 105. sz. kétemeletes ház is, amely ugyancsak egy építész saját maga számára épült bérháza volt.¹⁶ Mintha Márkus csak szemléltetni szerette volna Otto Wagner 1896-ban megjelent sorait: „Az építőművészet a modern bérház homlokzatképzésénél egy sima, sok egyenértékű ablak által megszakított felülettel számolhat, amelyhez védelmet nyújtó zárópárkány, többnyire koronázó fríz, egy portál és más hasonlók társulnak.”¹⁷

Új esztétikai elveket hirdető épület

Márkus még a tervlap készítése, azaz 1899. május 13. előtt ismerkedhetett meg a bécsi modernizmussal. Az engedélyezési terven ugyanakkor nyoma sincs annak a reprezentatív, monumentális felfogásnak, amely a bécsi bérházakat jellemzi. Márkus jóval egyszerűbb kivitel jelzett az egyébként is vázlatos rajzon, s munkáit is ismertető nekrológiájából kiderül, hogy azt valóban a lehető legegyszerűbb technológiával, gyakorlatból képezték ki. A rajzon különösen az ornamentika tűnik kidolgozatlanak, Márkus vérbő díszítményhasználatát ismerve azonban nehezen képzelhető el, hogy a megvalósulás szerény kivitelű lett volna. A növényminta újszerűségét elsősorban az adja, hogy beborít mindent, s ugyan a növénytörzsek az ablakközökből indulnak, az összhatás mégis olyan, mintha a nyílások csak mintegy véletlenül, esetlegesen törnének át a felületet. A hangsúly olyannyira ezen a felületen van, hogy nehezen gondolható el, Márkus ne ismerte volna Spiegel Frigyes Izabella utcai bérházait, amelyek kapcsán Spiegel manifesztumszerűen írásba is foglalta, hogy a modern építészlet útja a síkfelületek dekorációja felé tart.¹⁸ (Márkus és Spiegel a későbbiekben egyébként többször dolgoztak együtt.)

Úgy látszik, a homlokzat újszerűségét a kortársak csak utólag értékelték, a korabeli sajtóban nincs visszhangja az épületnek.¹⁹ Csak Komor Marcell méltatta Márkus 1913-ban megjelent nekrológiájában, teleologikusan beillesztve az elsősorban Komor számára fontos magyar stílustörékvések történetébe: „A stíluskereső évek, amelyeket egész Európa esztétikája közös kátéba foglalt össze, mind megjelölhetők [Márkus korai] munkáin. Példa gyanánt az Óvoda-utca 19. számú bérházát említjük, amely nem adja ugyan a bérházprobléma új megoldását, formailag a történelmi stílusokban tervezett bérházaktól való teljes elszakadás. Ebben a radikális eltávo-

¹⁶ BFL XV. 17. d. 329 – 25754.

¹⁷ Wagner, 2012: 161.

¹⁸ Spiegel, 1897: 58–66.

¹⁹ Az építési engedélyekről rendszeresen tájékoztató Építő Ipar című szaklap kivételével, azonban ez is csak néhány adatot közölt, s beszámolt a jóváhagyásra javasolt tervek útvonalától a Fővárosi Közmunkák Tanácsától a székesfővárosi tanács magánépítési albizottságáig és vissza. Építő Ipar, 22. évf. 28. sz. 1898. július 13. 185. Építő Ipar, 22. évf. 43. sz. 1898. október 26. 274. Építő Ipar, 23. évf. 22. sz. 1899. június 1. 169.

lódásban s az anyagszerűség elvének szigorú keresztülvitelében odáig megy, hogy a homlokzat, amely olcsó és egyszerű malterből van, teljesen sík. Hogy úgy mondjuk: a párkány és a pillér ellen indított hadjárat eredménye és szenvedélyes illusztrációja ez a ház, amely Márkus Géának első ilyfajta műve s amelynek sűrű lombozattal díszített homlokzata a Ver Sacrum – már rég lejárt, egykor azonban leghevesebben küzdő – folyóiratot juttatja eszünkbe. Általában ekkori művei a modern bécsiesség jegyét viselik magukon, viszont Márkus Géza fejlődésében ez csak természetesen átmenet. Ez mind állomás, amit szerencsésen otthagyt.²⁰

A tervlap lombozatos mintájával a Bécsben 1898–1903 között megjelent folyóirat, a Ver Sacrum növényi ikonográfiája valóban szoros formai kapcsolatot mutat, s talán a megújulás szecessziós programját kifejező eszmei kapcsolatra utal. Az mindenestre feltűnő a Komor által írt nekrológban, ahogyan az építész a – Spiegel által is hangsúlyozott – anyagszerűséget méltatja: ebben az esetben ez a díszítményeket nem imitáló, hanem önmagát a maga egyszerűségében és síkszerűségében vállaló vakolatot jelenti. (Nem ismert, hogy Spiegel Izabella utcai épületeihez hasonlóan festéssel is rendelkezett-e ez a díszítés). A nemesvakolat önálló esztétikai jogainak kivívása a Márkussal 1904-től több közös munkát jegyző Komor és Jakab-iroda munkáit, de Lechner Ödön 1900 utáni munkáit egyébként ugyanúgy jellemzi, mint a kezdetben a bécsi Otto Wagner hatása alatt álló testvérpár, Vágó József²¹ és Vágó László²² munkásságát. A bécsi szecesszió esztétikai elveinek szorosabb befogadására azonban, jóllehet azok nem csak az anyagszerűségekre vonatkoztak, a magyar építészetben a Kármán Aladár–Ullmann Gyula tervező páros, majd a Vágó fivérek munkásságán kívül nem sok nyoma van. Márkus „útkeresése” ezek többségét időben évekkel megelőzi és mindenki másnál korábban, a Kármán–Ullmann-párossal párhuzamosan „importálja” a bécsi szecessziót.²³ E tekintetben mindenképp jelzésértékű, hogy az új tapasztalatokat a saját maga számára kiszemelt és megszerzett telken érvényesítette.

A fentieket azonban árnyalja, hogy az új esztétikai elveket hirdető épület végül sohasem került tervezője tulajdonába. A telekkönyvi iratok szerint Márkus 1898-ban vette meg a korábban az Ocker család tulajdonában lévő telket. Az erről szóló közjegyzői okirat 1898. június 14-én kelt. Az építési fedezetet édesapjától, Márkus Ignációl kölcsönözte, akinek a javára 1898. november 28-án vezették be a telek eladására vonatkozó korlátozást: míg a kölcsönt nem fizette vissza, addig Márkus Géza nem adhatta el és nem terhelhette meg az épületet. (A telekkönyvi betét teherlapjára

²⁰ Komor, 1913: 11.

²¹ Vágó József (1877–1947) építészmérnök, testvérével, Lászlóval olyan jelentős épületek tervezője, mint a Gutenberg-otthon, vagy a Gresham-palota és az Árkád Bazár.

²² Vágó László (1875–1933), ld. fent

²³ A Kármán és Ullmann építészpárosról e vonatkozásban lásd: Moravánszky, 1998: 112–113. Pálinkás, 2015: 352–385.

ugyanis rájegyezték időközben, július 2-án, hogy a Magyar Agrár és Járadék Bank Rt. javára zálogjog kebeleztetett be 100 000 forint kölcsöntőke és kamatai erejéig; november 7-én pedig újabb 6000 Ft tőke erejéig jegyezték a telekre zálogjogot Friedmann Ignác nevére.) A Márkus Ignác részére szóló korlátozást 1899. február 29-én törölték. Ez vagy a kölcsön visszafizetésére, vagy másfajta pénzügyi megoldásra utal. Rajta maradt azonban az 1898. június 24-én rögzített 34 000 Ft-os zálogjog Jelinek Bernát és Jelinek Frigyes javára, 1899. február 1-én további 5000 Ft értékig Deutsch Lajos részére jegyezték be rá zálogjogot, maga a főváros pedig 71,13 Ft csatorna-építési tartozást és 269,30 Ft kövezési díjat követelt. Ezek után nem meglepő, hogy az 1899. május 31-én kelt csereszzerződés alapján Porzsolt Ernő lett az épülő ház új tulajdonosa.²⁴ Az új, szecessziós homlokzatra még Márkus maga kért építési engedélyt, de a tervet a tanács csak június 22-én hagyta jóvá. Ekkor az ingatlan már rég nem az ő tulajdona volt. Hogy az új tulajdonosnak mennyi beleszólása volt az építészeti kialakításba, vagy mennyi öröme telt az újszerű homlokzatban, nem derül ki.

Márkus Géza telkei és a Péterfy Sándor utcai építkezés

Ebben az időben Márkus egyszerre több telket is birtokolt, ami kockázatvállaló magatartásra enged következtetni. 1896-ban elárverezték a VI. kerületi Csángó utca 6. sz. ingatlanát,²⁵ 1898-ban pedig a VII. kerületi Külső Kerepesi út 28. sz. alatti telkét is.²⁶ A Péterfy Sándor utcai bérház adásvétele is ebbe a sorba illik. A Budapesti Hírlapban rendszeresen megjelenő ingatlanforgalmi híradások alapján Márkus Óvoda utca 19. sz. alatti háza 30 000 forintért szállt Porzsolt Ernőre,²⁷ míg Porzsolt vízivárosi, a Hunfalvy és a Szabó Ilonka utca között fekvő telke 10 000 Ft-ért Márkus Gézára szállt.²⁸ Ugyanez a telek néhány évvel később 10 000 koronaért visszaszállt ismét Porzsolt Ernőre.²⁹ Egy ehhez hasonló másik tranzakcióra is sor került: 1899-ben Schuller Miksa és társai VII. kerületi Damjanich utca 4261/a hrsz. alatti háza 36 625 forintért Márkus Gézára szállt,³⁰ Márkus Péterdy utca 36. sz. háza viszont 1906-ban 180 000 koronaért Schuller Miksára és nejére.³¹

Márkus telkei közül további kettő lehet közelebről érdekes a Péterfy Sándor utcai építkezés szempontjából.

²⁴ BFL XV. 37. c. tbsz. 13194, hrsz. 33113

²⁵ Budapesti Hírlap, 1896. november 14. 14.

²⁶ Budapesti Hírlap, 1898. október 16. 30.

²⁷ Ingatlanok forgalma a fővárosban. Budapesti Hírlap, 1899. július 2. 10.

²⁸ Ingatlanok forgalma a fővárosban. Budapesti Hírlap, 1899. július 30. 27.

²⁹ Ingatlan-forgalom a fővárosban. Budapesti Hírlap, 1902. március 16. 13.

³⁰ Ingatlanok forgalma a fővárosban. Budapesti Hírlap, 1899. május 7. 10.

³¹ Ingatlan-forgalom a fővárosban. Budapesti Hírlap, 1906. május 13. 34.

A XIV. kerületi Thököly út 80. (32699-es helyrajzi számú) telket 1898. szeptember 16-án vette meg 34 000 Ft-ért. 1900-ban erre a telekre Deutsch Lipót jogát jegyezték be, az ő engedélye nélkül sem megterhelni, sem eladni nem lehetett. Ezt a korlátozást nem sokkal később, március 27-én törölték. A telekre Márkus tulajdonlása idején jegyezték be zálogjogot Spiegel Adolf javára, akinek e joga miatt 1899-ben a Márkussal szemben követeléssel fellépő Jelinekék javára már nem lehetett bejegyezni újabb terhet. 1902-ben az ingatlant elárverezték, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület vette meg 40 000 koronáért.³² Elképzelhető, hogy a telekre szintén Márkus tervei szerint került épület, azonban a tervek nem maradtak fenn.

Azt sem lehet bizonyítani, hogy a 33879-es helyrajzi számú, VII. kerületi Almássy tér 17. szám alatti ingatlan lett volna a cseretelek, mindenesetre Márkust ehhez a telekhez is fűzte ekkor érdekltség. Az Almássy térre ugyanis már 1899-ben megtervezte azt a bérházat – ugyancsak a maga részére –, amelynek engedélyezési rajzait 1899. május 31-én bélyegezte felül a székesfővárosi iktatóhivatal.³³ (3. kép) Ezt a telket Márkus 1899. április 29-én vette meg. Május 2-án Deutsch Lajos részére korlátozást jegyezték be, amely szerint az ő engedélye nélkül nem adható el. 1901. június 21-én azonban elárverezték és november 27-én a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vásárolta meg 133 500 koronáért.³⁴ Márkus terve tehát itt sem valósult meg. A ma is álló épület, amely alaprajzában és tengelykiosztásában egyébként követi a Márkus által megfogalmazott beépítési elképzelést, 1902-ben Mellinger Artúr terve szerint épült fel.³⁵

Figyelemre méltó, hogy Márkus 1897–1899-ben számos építkezést vállalt, 1900–1901-ben azonban szinte semmit.³⁶ A pénzügyi bajokból feltehetőleg egy Kecskemét városától kapott megbízás húzta ki, ez lett a Cifrapalota néven ismert városi bérház és Kereskedelmi Kaszinó épülete (Rákóczi út 1., 1902–1903), amely megbízást minden valószínűség szerint Kada Elek³⁷ polgármesterrel való személyes ismeretségének köszönhette.³⁸

³² BFL XV. 37. c. tbsz. 2896, hrsz. 32699

³³ BFL XV. 17. d. 329 – 33869, fol. 1–6.

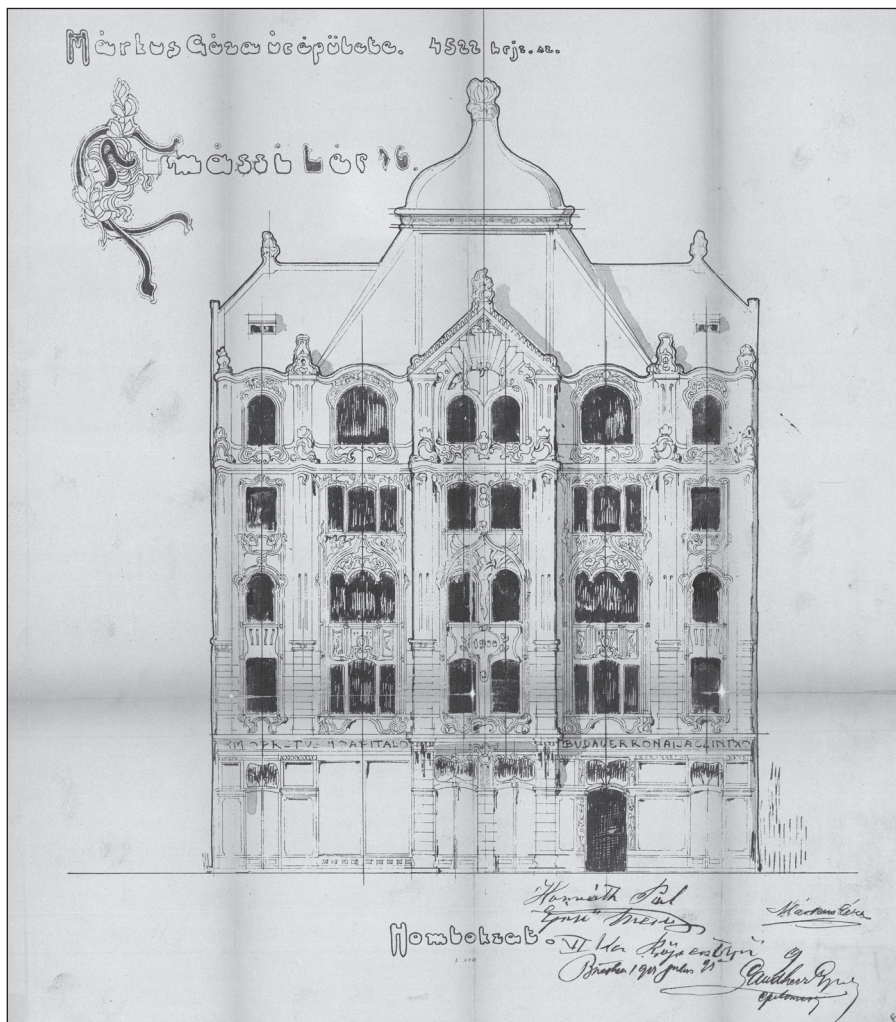
³⁴ BFL XV. 37. c. tbsz. 4560, hrsz. 33879

³⁵ BFL XV. 17. d. 329 – 33879, fol. 8–18.

³⁶ Az Építő Ipar című szaklap alapján 1897–1899-ben öt építkezést vállalt, az Építési ügyosztályok tervanyaga alapján további négy építkezést, legközelebb azonban csak 1902-ben tervezett olyan épületet, amelynek megvalósulását megbízás biztosította. Ezeket felül számos tervpályázaton indult, illetve ideáltervet készített. Márkusnak a kutatás jelen állás szerint az építészeti és szobrászati alkotásokat tekintve mintegy 72 tétéles, a grafikákat, újságcikkeket, díszletterveket, operett-szöveggönyveket, tárgyterveket nézve további 58 tétéles oeuvre-katalógusával külön tanulmányban tervezem foglalkozni.

³⁷ Kada Elek (1852–1913), ügyvéd, Kecskemét város polgármestere volt 1897 és 1913 között.

³⁸ Simon, 1983: 55–59.

3. Márkus Géza harmadik, saját bérházának (Budapest, VII. Almássy tér 17.) engedélyezési terve, 1899. (BFL XV. 17. d. 329 – 33876, fol. 6.)

A Péterfy Sándor utcai építkezés és Márkus kapcsolata azonban még korántsem ért véget. 1901-ben eljárás indult ellene „gondatlanságból okozott súlyos testi sértés” miatt. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 1901. május 20-án kelt átiratában kereste meg a székesfővárosi mérnöki hivatalt. Az eredeti tervek mellett a „recontra” – azaz az „azért is” megépített, az FKT által jóvá nem hagyott – boltozatot engedélyező okiratot is bekérték. Ez, valamint a további tény, hogy nemcsak az ismeretlen szerepű Stern József, hanem az egykori telektulajdonos és tervező, Márkus is a bűnügy nevezettje volt, arra enged következtetni, hogy az épület gondatlan kivitelezése,

netalán tervezése balesetet okozott. A székesfővárosi tanács 1901. július 8-án tizenhárom tervrajzot és két iratot küldött meg a törvényszéknek, amelyeket az 1901. december 30-án küldött vissza.³⁹ A büntető törvényszék iratai ebből az időszakból nem maradtak fenn, így nem tudható, hogyan zárult az ügy.

Összegzés

Az építészettörténeti kutatás számára mindebből annyi a lényeges, hogy Márkus 1899-ben a bécsi szecesszió hatása alá került, s ez teljesen átalakította az építés formakincsét. Más, 1899 előtt tervezett épületei, így például a Lipótvárosi Kaszinó tánctermének díszítései,⁴⁰ Szécsi Kálmán bérháza,⁴¹ vagy a Farkas és Faragó cég lakatosműhelye⁴² és saját első bérháza (Peterdy utca 36.) neobarokkosan túldíszített, historizáló elemekkel dolgozó művek. A váltást mutatja az Új idők című lap 1899. július 30-i számában megjelent ideálterve⁴³ a Petőfi-házról, amely egyértelműen a Joseph Maria Olbrich tervezte bécsi Secession 1898-ra kész kiállítási épületének transzponálása. (4. kép) Ez Márkus első ismert, nyomtatásban megjelent grafikája, amelyet még sok, a nemzetközi, ostorcsapásos irányvonalat követő rajz fog követni, főként az 1902-ben indult Művészet című lapban. A Petőfi-ház ideáltervét ismerető újságcikkben valóban megjegyezték, hogy „magyarság kevés van a tervben”.⁴⁴ A rajz kísérleti jellegét maga Márkus is elismerte, a már ekkor elvárt kritériumnak, a „magyarosnak” pedig később, a kecskeméti Cifrapalota épületével tett eleget.

³⁹ BFL IV. 1407. b. 831/1901-III

⁴⁰ Budapest, V. Zrínyi utca 5. – Nádor utca 10. (1894–1897)

⁴¹ Budapest, XIII. Lehel utca 33. (1897)

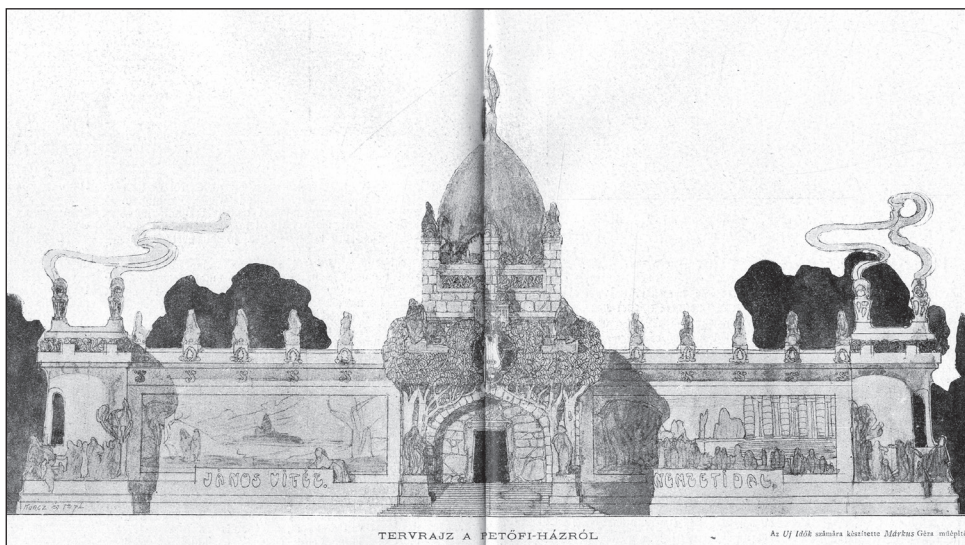
⁴² Lebontra, a telek mai címe: Budapest, XIII. Jász utca 33. (1897)

⁴³ Új Idők, 5. évf. 31. sz. 1899. július 30. 96–97.

⁴⁴ A Petőfi-ház ideáltervéről ezt írta az Új Idők: „Milyen legyen a Petőfi-ház? Jókai, aki ebben a kérdésben bizonyára a legkompetensebb: múzeumról lévén szó, görög stílusú épületre gondolt. Bizonyos is, hogy minden világra szóló stílusok között ez a legnemesebb és ezért legjobban illik ahhoz, aki minden költők között a legnobilisabb és legegyszerűbb volt. Ámde magyarsága mindennél előbbre való és éppen ezért főként már is megnyerték annak az eszmének, hogy az új templom lehetőleg magyar stílusú legyen. Tudniillik, ha építészeink meg tudják csinálni. Talán Lechner, ha még nem fáradt bele a copffel való nehéz és költséges küzdelmeibe. / Egyébként minden előleges szóbeli vita helyett az Új Idők megkért egy fiatal és zseniális építész, Márkus Gézát, hogy készítsen – ha bár futólagos – tervet is: milyennek képzelni és szeretné ő a Petőfi-múzeumot? Művészetünk képzeletének érdekes szülöttét íme közreadjuk. Nem mondhatnók, hogy bennünket teljesen kielégít, de tudjuk, hogy őt sem, a maga munkáját ezúttal Márkus Géza is kísérletnek tekinti csupán és bizonyára vannak új eszméi, ha egy végleges terv készítésére lesz szükség. A mi véleményünk szerint a projektum így is becses, silhouettje határozottan szép és stílusának szecesszionizmusa, a középső tornyot eltekintve, nemes, tiszta, sőt sokban új is. Különösen jó gondolat a nagy relief-mezők alkalmazása és az urnák ötletes díszítése. Sajna, hogy magyarság kevés van a tervben, pedig – ismételjük – ez a fődolog. Hitünk szerint Petőfi házának éppen magyarságával kell kiválnia e kozmopolita Budapesten.” Petőfi háza. Új Idők, 1899. július 30. 114.

Utóbbi épület ornamentikája finoman elegyíti a nemzetközi példákat a hímzésmin-tákra támaszkodó, népművészeti eredetű motívumokkal. De a homlokzat fő díszítőelemévé emelt, vakolatba húzott inda bármilyen meglepő is, még ennél a magyar szecesszió iskolapéldájánál számító házon is a Secession épületére, pontosabban annak egyik beugró oldalhomlokzati részén látható motívumra vezethető vissza.

Ha Komor Marcell nekrológjának értelmében – amely csak egyfajta szempontból, ráadásul visszamenőlegesen értékelte a rövid pályáivet – Márkus el is távolodott a bécsi irány követésétől 1902 táján, a motívumok használatának Bécsbe visszavezethető módja még jó darabig meghatározó. A babérlombos, növényi ornamentika, amely a Secession épületen a művészetkultusz antikizáló, nemzetközi szimbólumának tekinthető,⁴⁵ még egy 1903-ban tervezett művén is fellelhető. A kecskeméti Balatoni Farkas család kriptájának első tervén⁴⁶ facsémek és rózsák láthatók a kriptá lejáratí ajtaján, ahogy hasonló lombozat tűnik fel a Petőfi-ház ideáltervén és a Péterfy Sándor utcai bérházon. A Cifrapalota, továbbá a budapesti Király Színház (1903) épületén látható, síkfelületet kitöltő ornamentális betétei tanúskodnak arról, hogy a Petőfi-ház ideáltervén is határozottan érvényesülő inspirációt Márkus oly mértékig elegyítette az írásban talán hangosabban követelt magyaros stílus követelményével,⁴⁷ hogy a bécsies részletek észrevétlenek maradhattak.

4. Márkus Géza ideálterve a Petőfi-házhoz (Új Idők, 1899. július 30. 96–97.)

⁴⁵ A babérlombos ikonográfiáról közép-európai összefüggésben lásd: Moravánszky, 1998: 116–120. Veress, 2015: 99–117.

⁴⁶ MNL BKML XV. 15. a. 11. tétel

⁴⁷ Márkus, 1900a. Márkus, 1900b. Márkus, 1902a, Márkus, 1902b.

A feledésbe merüléshez persze hozzájárulhatott az is, hogy feltehetően 1945 után a Péterfy Sándor utcai épület homlokzatát mentesítették a díszítésektől, új kaput, osztópárkányokat és erkélyeket létesítettek, jellegtelenné változtatva így Budapest egyik első szecessziós épületét.⁴⁸ Addigra azonban Márkus életműve is feledésbe merült. Az 1912-ben, még a mesterének tekintett Lechnernél is korábban elhunyt építész nevét csak a szecesszió iskolapéldájának tekintett Cifrapalota őrizte meg – különböző előjelű ítéletekkel terhelve. Ezek az előjelek ma talán inkább a pozitív irányba mutatnak, ami segíti a történeti összefüggések felismerését és értelmezését. Ehhez a munkához megkerülhetetlen forrásbázis az Építési ügyosztályok tervanyaga a BFL-ben, amely 7395 kisdoboz (887,4 ifm) terjedelmű. A fentiekben bemutatott két tervlap alig egymilliomod része tehát a teljes anyagnak, amelyben van bőven felfedezni (és rendezni) való.

Források és szakirodalom⁴⁹

BFL = Budapest Főváros Levéltára

IV. 1407. b. = IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai (1873–1930).

Tanácsi Ügyosztályok Központi Irrattára (1873–1929).

XV. 17. d. 329. = XV. 17. d. 329. Építési ügyosztályok tervtára (1873–2006)

XV. 37. c. = XV. 37. c. Telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási iratok gyűjteménye (1854–1998). Pesti telekkönyvi betétek (1878–1926).

XXIII. 207. e. = XXIII. 207. e. Budapest VII. Kerületi Tanács iratai (1950–1990).

Műszaki Osztály (1950–1971: Építési és Közlekedési Osztály) iratai (1950–1990)

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltára Bács-Kiskun Megyei Levéltára

XV. 15. a. = XV. 15. a. Tervrajzok gyűjteménye (1741–1999). Kecskeméti tervrajzok gyűjteménye (1835–1999)

Budapesti lakcímjegyzék (1896–1912) számai

Budapesti Hírlap (1896–1906) lapszámai

Déry, 2006 = Déry Attila: Terézváros – Erzsébetváros. VI. – VII. kerület (Budapesti építészeti topográfia, 3). Bp., 2006.

Építő Ipar (1898–1899) lapszámai

Komor, 1913 = [Komor Marcell]: Márkus Géza. Művészet, 1913. 1. sz. 10–14.

⁴⁸ Az épületnek a források szerint csak a tetőzete sérült meg a második világháború alatt. Az 1950-es évek elején folyamatok voltak az 1946-ban megkezdett lakásrenoválások. A VII. kerületi Tanács VB műszaki osztályának iratai között (BFL XXIII.207.e.) nem maradt fenn arra utaló forrás, hogy az épület pontosan mikor nyerte el mai kinézetét.

⁴⁹ A lakcímjegyzékek, valamint a napilapokban – név nélkül – megjelent tudósítások konkrét adatait az előfordulás helyén lábjegyzetben adjuk meg.

- Márkus, 1900a = Márkus Géza: Magyar építőművészet. Új Magyar Szemle, 1900/3, 8. sz. 275–281.
- Márkus, 1900b = Márkus Géza: Magyar stílus. Budapesti Hírlap, 1900. július 12. 8.
- Márkus, 1902a = Márkus Géza: Harc a magyar stílus ellen. A képzőművészeti tanács mai üléséből. Magyar Hírlap, 1902. május 24. 4.
- Márkus, 1902b = Márkus Géza: A repedező Budapest. Magyar Szó, 1902. szeptember 28. 3–4.
- Moravánszky, 1998 = Moravánszky Ákos: Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében. Bp., 1998.
- Pálinkás, 2015 = Pálinkás Szilvia: Kármán Géza Aladár (1871–1939) és erényi Ullmann Gyula (1872–1926): a bécsi szecesszió legkiválóbb hazai képviselői. Építőművészek Ybl és Lechner korában. Szerk.: Rozsnyai József. Bp., 2015. 352–385.
- Simon, 1983 = Simon Magdolna: A Cifrapalota. Forrás, 1983. 15. évf. 9. sz. 55–59.
- Spiegel, 1897 = Spiegel Frigyes: Modern díszítő művészet az építészetben. Magyar Iparművészet, 1897. 1. évf. 2. sz. 58–66.
- Új Idők (1899)
- Valló, 2013 = Valló Judit: Képzelt Csikágó. Bp., 2013.
- Veress, 2015 = Veress, Dániel: Exhibition Halls of National Modern Art Associations in Habsburg Central Europe. A Comparative Case Study on Buildings in Vienna, Prague, Cracow and Budapest. Admired As Well As Overlooked Beauty. Szerk.: Zuzána Ragulová – Jan Galeta. Brno, 2015. 99–117.
- Wagner, 2012 = Wagner, Otto: Írások, tervek, épületek. Szerk. és bev.: Kerékgyártó Béla. Bp., 2012.